

Modele tradiționale ale cercetării traumei în literatură. Cathy Caruth – *rănile minții* și adevărurile de nerostit

Otilia UNGUREANU

Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, România

otiliaungureanu83@yahoo.com

Abstract: This study proposes a re-examination of Cathy Caruth's theory of trauma, aiming to highlight concepts that could serve as a foundation for future research in this area. From obscurity to ubiquity, the notion of 'trauma' has undergone a significant evolution, acquiring increasingly complex meanings that reframe both personal and historical events. Its profound impact and relevance across various fields – clinical, pedagogical, historical, cultural, psychological, social, political, identity, and artistic – make it a concept of undeniable significance. In light of the proliferation of traumatic events – from World War I and World War II, the Holocaust, the war in Bosnia and Herzegovina, forced displacements, exile, racism, human rights violations, and abuses under totalitarian regimes, to more recent crises such as the COVID-19 pandemic and the war in Ukraine – and their representation in literature, there has emerged a pressing need to develop interpretive models capable of decoding human suffering without diminishing it within the grand narrative of history. Literature thus offers a means of giving voice to previously unspoken truths, accompanied by a system of interpretation that must be not only rigorous and current, but also deeply grounded in the realities of our contemporary world in order to function properly.

Keywords: *trauma, Cathy Caruth, Sigmund Freud, history, memory.*

Cât de relevante sunt discuțiile despre *traumă* pentru lumea în care trăim? De ce este importantă fixarea unui aparat conceptual al studierii traumei în literatură? De unde ar trebui să înceapă o reevaluare a studiilor traumei? J. Roger Kurtz în introducerea volumului colectiv pe care îl editează, *Trauma and Literature*, publicat în 2018, în seria Cambridge Critical Concepts, afirmă că „trăim într-o epocă a traumei” (Kurtz 2018: 1, tr.n). Odată cu multiplicarea evenimentelor traumatice în lume – Primul și Al Doilea Război Mondial, Holocaustul, războiul din Bosnia-Herțegovina, deportările din Basarabia, diversele abuzuri ale sistemelor totalitare ori evenimente recente ca pandemia sau războiul din Ucraina –, și cu reprezentarea lor în zona literaturii, s-a simțit nevoia construirii unor modele de lectură care să decodeze suferința umană, fără a o minimaliza pe harta marii istorii. Literatura oferă astfel „o cale” de eliberare a adevărilor până atunci nerostite, dublată de un sistem de

interpretare, care nu ar trebui să fie altfel decât riguros, bine contextualizat și actualizat conform realităților lumii noastre, pentru a funcționa corect.

Orice încercare de recitare a teoriilor traumei în literatură ar trebui să ne trimită în mod necesar, chiar la începuturi. Anii '90 marchează apariția primelor studii în această zonă, scrise de Cathy Caruth, Shoshana Felman, Dori Laub, Geoffrey Hartman (asociați, într-un fel sau altul, cu Universitatea Yale din SUA sau cu teoriile „Școlii de la Yale”, activă între 1970 și 1990), urmați îndeaproape de J. Brooks Bouson, Suzette Henke, Deborah Horvitz, Michael Rothberg sau Laurie Vickroy. Propun aici o relectură a studiilor scrise de Cathy Caruth, una dintre cele mai importante voci ale acestui prim val al teoriilor traumei, urmărind verificarea unor concepte și direcții critice, care ar putea reprezenta un suport pentru viitoare studii în această direcție.

1. Trauma și experiențele nerevendicate

Teoriile traumei în literatură devin o abordare critică de referință odată cu publicarea volumului colectiv *Trauma: Explorations in Memory* (1995), coordonat de Cathy Caruth, și a studiului ei monografic *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, History* (1996), care propun un *nou model de citire și de ascultare* a narațiunilor durerii. Situate la intersecția dintre literatură, psihiatrie, psihanaliză și istorie, teoriile caruthiene se focalizează pe analiza modului în care evenimentele traumatice reprimite se manifestă prin reprezentări indirecte. Ca reper istoric fundamental este invocată perioada anilor '80, moment în care Asociația Psihiatrilor Americani introduce termenul PTSD (Post-Traumatic Stress Disorder) în sistemul de clasificare a tulburărilor psihiatrice. Această includere marchează o etapă esențială în consolidarea paradigmei traumei, oferind un cadru conceptual prin care pot fi înțelese implicațiile psihologice profunde ale evenimentelor cu impact major asupra psihicului uman. Totuși, lectura propusă de cercetătoare depășește limitele unei abordări clinice, deschizând o perspectivă mai amplă asupra modului în care trauma se inserează în structura experienței și a discursului. Acest model canonic își fundamentează premisele, în mare măsură, pe reinterpretarea teoriilor freudiene, teorii care dobândesc mai multă credibilitate după anii 1950, odată cu valorizarea textului literar prin intermediul criticii psihanalitice. Alte influențe semnificative ale teoriei caruthiene provin din direcția gândirii poststructuraliste a lui Paul de Man, care interoghează limitele referențialității limbajului și ale istoriei, precum și din contribuțiile deconstructivismului teoretizat de Jacques Derrida. De asemenea, reflecțiile lui Paul Ricoeur și Walter Benjamin, referitoare la memorie, limbaj, timp, narativitate și istorie, completează și nuanțează cadrul teoretic al acestei perspective.

Caruth dublează filozofia post-structuralistă, care înțelege trauma ca fenomen de „nereprezentat”, cu teoriile psihiatrului Bessel van der Kolk, care susține, din rațiuni neurobiologice, aceeași idee a imposibilității reprezentării lingvistice directe, disociind între *memorie traumatică* (întârzie procesul asimilării traumei) și *memorie narativă* (asimilează în ritm normal evenimentele) (Van der Kolk & Van der Hart 1991: 430-431). Conceptele discutate sunt preluate, în mare parte, din zona psihanalizei, cercetătoarea

problematizând *reprimarea, latența, mecanismele de apărare, repetitivitatea, evitarea, intrusivitatea amintirilor, nesiguranța amintirilor, criza supraviețuirii sau absența*. Volumul colectiv, publicat în 1995, *Trauma: Explorations in Memory*, valorifică multiple moduri de abordare a traumei, între care cel terapeutic, literar și pedagogic, îndepărtându-se de noțiunea de înțelegere a experienței traumatizante ca simplu mecanism nevrotic. Această perspectivă deschide un orizont interdisciplinar esențial pentru înțelegerea evenimentelor traumatizante, nu doar din perspectivă psihologică, ci și epistemologică, estetică sau etică, reprezentând un pas important pentru formarea unui sistem de referință teoretic și metodologic al traumei în literatură.

Problematica recurenței „rănilor neștiute” este analizată în volumul din 1996, în care Cathy Caruth folosește pentru prima dată conceptul de „studii ale traumei” (*trauma studies*). Eveniment neasimilat, care creează contradicții între *experiență* și *exprimare*, trauma este „mai mult decât o patologie sau boală simplă a unui psihic rănit: este întotdeauna povestea unei răni care strigă, care ni se adresează, încercând să ne spună o realitate sau un adevăr care nu este accesibil altfel.” (Caruth 1996: 4, tr.n). Se investighează aici potențialul retoric al figurilor recurente (motive, imagini, expresii narrative) ca modalități de exprimare indirectă a traumei. Astfel, prezența traumei nu este confirmată doar prin identificarea unui eveniment violent în trecutul individului, ci mai ales prin recurența unor elemente simbolice sau lingvistice, care trădează persistența unei suferințe psihice ascunse (Caruth 1996: 4-18). Paradigma traumei conține un dublu paradox, între conștiință și limbaj, respectiv între dorința de a cunoaște trecutul și imposibilitatea de a-l înțelege pe deplin. În acest sens, pot fi identificate mecanisme ale *întârzierii asimilării (belatedness)* și ale *instabilității memoriei*, întrucât experiența traumatică rezistă reprezentării narrative (Caruth 1996: 7). Procesele de reamintire – adesea întârziate pentru foarte mult timp – nu oferă certitudini, ci doar reconstrucții aproximative. Trauma se manifestă ca o ruptură în cronologia existențială, care perturbă capacitatea de integrare a evenimentelor brutale în prezentul ființei.

2. Limbajul traumei, un limbaj al supraviețuirii

În articolul *Parting Words: Trauma, Silence and Survival* (2001), inclus ulterior în volumul *Literature in the Ashes of History* (2013), Cathy Caruth pune în discuție teoriile formulate de Sigmund Freud în *Dincolo de principiul plăcerii*, concentrându-se pe două manifestări ale traumei nerezolvate: coșmarurile recurente ale soldaților întorși de pe front și jocul repetitiv al copilului, interpretat ca simbolizare a pierderii mamei. Caruth analizează formele de recurență ca *limbaj* al unei experiențe care nu a fost pe deplin trăită sau înțeleasă în momentul producerii. Plecând de la acest cadru freudian, se aduce în discuție un caz contemporan: trauma unui copil din Atlanta, care asistă la uciderea prietenului său în plină stradă, în contextul violenței urbane sistemice din America de Nord. Băiatul devine ulterior membru al organizației KAL (Kids Alive and Loved), înființată de mama prietenului decedat, Bernadette. Acest act e interpretat, în cheia propusă de Caruth, drept o formă de supraviețuire, prin manifestarea unui *limbaj al*

traumei, exprimat nu în manieră lingvistică, ci simbolică, prin gesturi care încearcă refacerea legăturilor afective rupte și reconstruirea identității.

Principiile supraviețuirii sunt configurate prin raportare la comportamentul lui Greg, care, odată cu pierderea lui Khalil, e marcat de furie, neînțelegere și tendințe de *reînscenare* a traumei. Întrebarea pe care o lansează Freud în textele sale, *ce înseamnă pentru viață să fie martor la moarte?*, o provoacă pe Caruth să propună alte întrebări – *ce fel de martor este un act creativ?* (Caruth 2001: 9), *de ce experiența traumei este și experiența dorinței de a supraviețui?* sau *cum arată o viață care continuă dincolo de traumă?* (Caruth 2001: 11). Cele două tipuri de traumă sunt interpretate, în analiza caruthiană, prin juxtapunere, verificându-se astfel relația strânsă dintre acestea. Noua perspectivă fixează în același tablou psihologic pulsația vieții și a morții, imaginea coșmarului și imaginea jocului. Trauma coșmarului conține, pe de o parte, experiența visului, iar, pe de altă parte, experiența trezirii din vis, deci două tipuri diferite de experiențe – retrăirea la nivel inconștient a traumei și gestionarea la nivel conștient a fricii derivate din această „revedere” a momentului traumatic. *Surpriza trezirii* oglindește caracterul neașteptat al traumei; individul glisează astfel dintr-un tip de frică într-altul, căci *actul de neînțeles al supraviețuirii* e marcat de întâlnirea cu moartea, dar și de întâlnirea cu propria supraviețuire, construind un model individual al „supraviețuitorului perpetuu”, subliniază Caruth (Caruth 2001: 10). Apoi, *actul creativ al limbajului traumatic*, legat și el de instinctul de supraviețuire, conține, în același timp, povestea morții și povestea jocului, interpretat în unele contexte ca „joc al doliului” (Caruth 2001: 22). În textul lui Freud jocul reconstituie distanța dintre copil și mama sa, moartă, ca argument al teoriei repetării compulsive a traumei. Acest limbaj particular al supraviețuirii e atât un martor al trecutului, cât și al viitorului. În cazul lui Greg, limbajul memoriei, marcat de suferința pierderii, dar și de amintirile frumoase ale jocurilor la care ia parte împreună cu prietenul său, separă perspectiva vieții și a morții lui Khalil de perspectiva propriei supraviețuirii, ceea ce va conduce la o regândire a propriei existențe. Verbalizarea salvează de fapt individul de o vină illogică, fiind o etapă a vindecării, iar amintirile narate se transformă în „cuvinte de despărțire”, creând acea încheiere necesară (*clousure*).

Așadar, limbajul traumei este un *limbaj al supraviețuirii*, ce cuprinde *actul comemorării* și *actul despărțirii*, dar și *actul motivațional*, care poartă supraviețuitorul mai departe, construind un orizont de obiective, legate de dorințele și visele comune ale celor doi prieteni, Greg și Khalil. Acest model de înțelegere a traumei subliniază importanța impulsului vital în configurarea viitorului; din memoria trecutului traumatic se construiește, în mod paradoxal, o „memorie a viitorului”. Limbajul traumei se extinde dincolo de imaginea morții și a catastrofei, dincolo de principiul repetiției obsesive, gestionând intuițiile articulate și nearticulate ale individului, ghidate către pulsațiile vieții. Trauma devine astfel un semn al despărțirii, care „creează și transmite o istorie diferită a supraviețuirii” (Caruth, 2001: 21, tr.n).

3. **Contagiunea traumei – traumă și alteritate**

Potențialul „transmisibil” al traumei este asociat cu atemporalitatea unei experiențe dureroase, care refuză obișnuita articulare narativă în memorie. Caruth analizează relațiile care se pot construi între asimilarea traumei și ascultarea „rănii celui alt”, plecând de la ideea că trauma „nu este pur și simplu o experiență individuală, ci este întotdeauna trăită în relație cu un altul” (Caruth 1996: 9, tr.n). Tensiunea dintre „prezență” și „pierdere” nu descrie doar o stare interioară a celui traumatizat, ci configurează o rețea complexă de relații – cu agresorul, cu martorul sau cu absența – prin intermediul cărora trauma se manifestă și se perpetuează. În acest sens, experiența traumatică marchează nu doar ruptura continuității psihice, ci și o problemă a relaționării, a felului în care individul se raportează la alteritate și la posibilitatea sau imposibilitatea mărturisirii. Relația cu istoria și viziunea intergenerațională inerentă a traumei este discutată în capitolul Freud’s Moses and Monotheism, în care Caruth susține ideea că „istoria, la fel ca trauma, nu este niciodată doar a cuiva, ci istoria este tocmai modul în care am fost implicați în traumele celorlalți” (Caruth 1996: 24). Semnificația traumelor este interpretată dincolo de aria individuală, ca parte dintr-un cadru istoric mai larg, care comunică la nivel cultural (Caruth 1995:11). Așadar, experiențele extreme ale unui grup socio-cultural din trecutul îndepărtat pot face parte din peisajul psihic al individului contemporan, care aparține aceluiași grup socio-cultural. Nevoia de a mărturisi evenimentul traumatic, distinctă de instinctul de supraviețuire, are un catalizator etic prin care indivizii sunt legați unii de alții – principiu preluat de la Freud, care îl definește ca formă de „trezire” (*awakening*) (Caruth, 1996: 65).

Istoria traumei individuale se poate imprima în mentalul colectiv numai prin (re)povestire. Posibilitatea mărturisirii și ascultării „rănii celui alt” (Caruth 1996: 8) poate căpăta un rol fundamental chiar în înțelegerea și asimilarea propriei traume. *Cum se poate asculta ceea ce e imposibil de ascultat?*, se întreabă Cathy Caruth. Ideea de „contagiune” a traumei se bazează pe studii clinice care verifică experiențele ascultătorilor profesioniști (psihoterapeuți, psihiatri, interviuatori), atrăgând atenția asupra pericolelor însușirii traumelor naratorilor. A asculta astfel de *narațiuni ale traumei* nu înseamnă doar a auzi o poveste dureroasă, pe care o altă persoană a trăit-o; procesul necesită abilități de observare și înțelegere a modului în care individul se raportează la aceasta și o încorporează în prezentul personal, dar și de detașare față de evenimentele narate. Dori Laub, unul dintre specialiștii în domeniu, observă că există trei niveluri distincte ale mărturiei experienței Holocaustului: „nivelul de a fi martor pentru sine însuși în cadrul experienței, nivelul de a fi martor la mărturiile altora și nivelul de a fi martor la procesul de mărturie în sine” (Laub 1991: 61, tr.n). Limbajul celui alt propune, în fiecare dintre aceste cazuri, diferite moduri de ascultare, care gestionează necesitatea detașării emoționale, puterea confruntării, (re)judecarea evenimentelor sau folosirea tacticilor potrivite pentru depășirea lor. Astfel, trauma nu mai reprezintă doar o ruptură interioară a individului, ci se configurează ca spațiu al întâlnirii cu celălalt, prin care suferința capătă sens numai în măsura în care este împărtășită și înțeleasă.

Concluzii

Teoriile caruthiene au fost combătute la mai multe niveluri. Pe de o parte, unii hermeneuți nu au văzut în ele altceva decât un pretext pentru scoaterea la lumină a mizelor post-structuraliste, iar pe de altă parte, s-au adus argumente serioase împotriva teoriei imposibilității verbalizării traumei sau a ideii conform căreia trauma nu este experimentată în momentul producerii. Etica reprezentării, care are un loc central în discursul caruthian, dar și în lucrările altor gânditori canonici ai traumei, precum Dominick LaCapra (LaCapra 1998: 199), a fost în nenumărate rânduri pusă sub semnul întrebării. Criticile vizează, în special, posibilele angajări politice sau academice, care riscă să reducă suferința reală la un simplu obiect de analiză teoretică sau la o retorică a empatiei active. Naomi Mandel în *Against the Unspeakable: Complicity, the Holocaust, and Slavery in America* interpretează conceptul tradițional al traumei „de nedescris” ca pe o „producție discursivă” care privilegiază problemele inerente ale discursului, în detrimentul obligațiilor etice implicate în astfel de reprezentări (Mandel 2006: 4, 5). În analiza romanului *Beloved* al lui Toni Morrison, ea susține că „tăcerea și uitarea sunt atât un gest strategic și conștient din partea celor subjugați, cât și produsul cerințelor și exigențelor culturii subjugatoare” (Mandel 2006: 172, tr.n.).

În ciuda evidentelor neajunsuri, realizările primelor studii ale traumei în literatură sunt semnificative. Textele literare reprezintă o importantă suplimentare a „memoriei” prin umplerea unor spații goale ale istoriei; mai mult, trecerea traumei în registrul narativ nu echivalează cu o simplă estetizare a suferinței, ci și cu un act de *(re)cunoaștere* și *(re)umanizare*. Literatura devine un spațiu privilegiat al *relocării* și *rescrierii* traumei personale sau colective, fiind, în cele din urmă, și parte a unui proces de vindecare. Ea oferă astfel o nouă poziționare față de suferința umană, definită de *responsabilizare*, *rezistență în fața uitării*, *confruntare a răului istoric* și *reabilitare*. Relevanța acestor studii, care propun instrumente critice pentru interpretarea suferinței individuale și colective, poate fi oricând validată în contextul crizelor globale ale epocii în care trăim. Chiar dacă interogarea dimensiunii etice a traumei se dovedește, într-o anumită măsură, legitimă, ea nu poate anula valorile esențiale care fundamentează aceste demersuri – nevoia de recunoaștere a traumei și integrarea ei în memoria individuală, culturală și istorică.

Principiul imposibilității reprezentării traumei, concept central în studiile lui Cathy Caruth, va fi preluat de cercetătorii din următoarele două decenii, între care J. Brooks Bouson, Suzette Henke, Deborah Horvitz, Michael Rothberg sau Laurie Vickroy, care largesc această arie de lucru prin includerea teoriilor feministe, rasiale sau post-coloniale. Se deschide astfel calea analizelor multidisciplinare și a studiilor pluraliste, care demonstrează că trauma nu doar că traversează toate domeniile experienței umane, ci se manifestă într-o multitudine de forme și interpretări, capabile să articuleze concepte variate, de la cele clinice și istorice până la cele pedagogice și estetice.

În domeniul cercetării traumei în literatură încă există nevoia unei reconfigurări metodologice, prin care să se propună și să se actualizeze teorii, instrumente și concepte, adecvate analizării multiplelor forme ale *rănilor*

minții. Aceste abordări reclamă perspective deschise, capabile să surprindă tensiunea dintre *tăcere* și *reprezentare*, *eu* și *alteritate*, *memorie individuală* și *memorie colectivă*.

BIBLIOGRAFIE

- Caruth 1995: Cathy Caruth, *Trauma: Explorations in Memory*, Baltimore, Johns Hopkins University Press.
- Caruth 1996: Cathy Caruth, *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History*, Baltimore, Johns Hopkins University Press.
- Caruth 2001: Cathy Caruth, *Parting words: Trauma, silence and survival*, în „Cultural Values”, 5:1, pp. 7-26, available at: <http://dx.doi.org/10.1080/14797580109367218>.
- Kurtz 2018: J. Roger Kurtz, *Introduction*, în *Trauma and Literature*, editor J. Roger Kurtz, New York, Cambridge University Press.
- LaCapra 1998: Dominick La Capra, *History and Memory after Auschwitz*, Ithaca and London, Cornell University Press.
- Laub 1995: Dori Laub, *Truth and Testimony: The Process and the Struggle*, în *Trauma. Explorations in Memory*, Baltimore, Johns Hopkins University Press.
- Mandel 2006: Naomi Mandel, *Against the Unspeakable: Complicity, the Holocaust, and Slavery in America*, Charlottesville, University of Virginia Press.
- Van der Kolk & Van der Hart 1991: B. A. Van der Kolk & Onno Van der Hart, “The Intrusive Past: the Flexibility of Memory and the Engraving of Trauma”, în *American Imago*, Vol. 48, No. 4, pp. 425-454, The Johns Hopkins University Press.